

NYELVHASZNÁLATI ETIKÁNK

SZELI ISTVÁN

A Nyelvművelő Egyesület vezetősége arra kért, hogy munkaprogramja keretében beszéljek egy magam választotta nyelvművelési témáról. S éppen ez tölt el némi nyugtalansággal, mert nem tudom, hogy beleillik-e ebbe a programba olyan előadás, amely nem nyelvhelyességi hibákra vadászik, hanem a maga módján egyfajta felülnézetből tekint a tárgyra. Hasonló felkérés teljesítése valamikor, az Egyesület alapítása idején, sokkal egyszerűbb volt: a kérdéseket, de a válaszokat is jóval fesztelenebbul lehetett megfogalmazni, kevesebb volt a szövegmennyiség, még azt is meg merem kockáztatni, hogy a közhangulat is kedvezőbb volt nyelvi kérdések felvetésére, mint ma. Azóta az alapjában véve nyelvhelyességi problémák sokszor „nyelviékké” duzzadtak, olykor oktalanul és szükségtelenül is, de mindenkor károsan. Az idő tájt, mintegy negyed évszázada, születtek meg létfontosságú intézményeink, így pl. a Magyar Tanárszék; megkezdődött a tudományos alapvetés: a nyelvjáráskutatás, a nyelvtörténet tanulmányozása, a kétnyelvűség nyelvlektani és szociolingvisztikai vizsgálata. A nyelvi bizonytalanságok megszüntetéséhez nagy mértékben járult hozzá a háromkötetes szerbhorvát—magyar nagyszótár megjelenése, feljövőben volt maga a nyelvművelő mozgalom is, mint ahogy abban az időben jelentek meg sorozatos kiadásokban az iskolai nyelvi segédkönyvek, tankönyvek, olvasókönyvek stb. Ez a lendület később megtört, s noha intézményeink ma is léteznek, az említett tevékenységi formák ma sem szünetelnek, mégis mindez jóval visszafogottabban történik. Nem feladatomban, illetékes sem vagyok rá, hogy ennek okait kutassam, mindössze annyit jegyzek meg, hogy, úgy látszik, mint minden fiatalságnak, az intézmények ifjúkorának is van egy világosan és pontosan meg nem nevezhető *felhajtó ereje*, ami később — sajnos — *rutinná* merevedik, majd a rutin is egyre veszít erejéből, s csak valamilyen külső impulzus, életre keltő beavatkozás lendítheti túl a holtpontra.

Az utóbbi időben sokat foglalkozom Herder nyelvi és kulturális koncepciójának történelmi sorsával, s nem egyszer döbbsz meg a német gondolkodó kétszáz éves megállapításainak az időszerűsége, persze mindig figyelembe véve a megfelelő időbeli távlatokat. Csak nemrég

Előadás a Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesület szervezésében 1985. június 5-én, Újvidéken.

idézttem a *Híd*-ban a szavait, de hadd hivatkozzam ismét rájuk: „... minden emberi mű esendő, s alig néhány nemzedéknyi idő múltán a legjobb berendezkedés is terhessé válik. A növény virágzik és elvirágzik; jósdai sátrad, törvénytáblád nincs többé; az emberek örök köteléke, a nyelv, maga is előregszik.” Jóllehet, hazai magyar nyelvhasználatunk kissé archaikusabbnak látszik, mint más magyar nyelvterületeké, én mégsem magának a nyelvnek az elöregedésétől tartok, hanem azoknak a tápláló erekeknek az eldugulásától, amelyek a nyelvet is éltetik, s amelyek híján zsugorodásnak indul, elerőtlenedik. A fenti szavakkal nem azt a Herdert akarom megidézni, akivel őseink ijesztgették egymást vagy két évszázadon át, mert amiről itt, illetve a továbbiakban beszél, az nem a magyar nyelvre és a magyarságra vonatkozik, hanem az emberre és intézményeire általában: „A hagyomány önmagában véve a Természetnek nemünkre kiszabott, nagyszerű és nélkülözhetetlen rendelkezése; de mihelyt az állami intézmények gyakorlatává és minden gondolkodóképesség kánonjává rögződik, meggátolja az emberi értelem haladását, az új körülményeknek és koroknak megfelelő tökéletesedést, a szellem ópiumává lesz az államok, a szekták és az egyének számára egyaránt.” — Nem szabad hogy elbátortalanítsanak bennünket ezek a szavak, hisz a nyelv élettanának (és minden élő élettanának) a törvényszerűségeiről van szó. Nekünk különös „szerencsénk”, hogy éppen e mondott kétszáz évre visszamenőleg számos analógiával szolgálhatunk a nyelv, a nyelvtudat arsisaira és thesiseire egyaránt. A példák kézenfekvők, Bessenyeitől és Csokonaitól kezdve sorakoznak a szentszövetségi korszak hanyatlásáig, azon át a Kazinczy—Kölcsey féle idők felíveléséig, az Arany-képviselte csúcsig, a dualizmus korának nyelvi epigonizmusáig, ami egybe esik a merev akademiizmussal és az állami nyelvvédelem nyelvi expanziójával, onnan pedig a mindannyiunk által ismert görbék vonalán haladva a mai napig. Ami a bennünket közelebbről érintő korokat és eseményeket illeti: a húszas évek tetszhalott állapotát az 1930 körüli évek — főleg írókról szorgalmazott — nyelvművelő pezsgése váltja fel, amely azonban nem volt képes mozgalommá felfejlődni, még szakegyesületi szintig sem jutott el, s megmaradt az individuális próbálkozások és kívánságok szintjén. Az utóbbi negyven esztendő árapály mozgásairól szólva voltaképpen már saját magunkról, a mi nyelvszemléletünkről, nézeteinkről, gondjainkról kellene beszélnem, de mindezekről még bőven lesz szó az alábbiakban.

Minderről részletesebben szóltam a *Nyelvművelésünk múltjából* címen megjelent közleményemben, ezúttal annak csak néhány tanulságára és megállapítására szeretnék utalni, mert összefüggnek mai témánkkal. Arra mutattam rá, hogy a nyelv mindig igen érzékenyen reagál a társadalmi életben bekövetkező változásokra. A nyelv iránti egyéni vagy kollektív magatartást közvetve (de közvetlenül is) ezek a változások

határozzák meg, különösen a kisebbségi és nemzetiségi életfeltételek között. Nemcsak maga a nyelv, annak az állapota és minősége függ e változásoktól, hanem a vele való törődés irányai, tartalmi és céljai is. Az állami intézmények, a törvényhozás, a sajtóviszonyok, az oktatásügy, a kulturális fejlődés irányai és feltételei, sőt az egyházi és világi (polgári vagy munkásmozgalmi) szervezetek és még rengeteg más tényező gyakorol hatást a nyelv életmenetére, mindenkori állapotára. A nyelvi mozgalmakban azonban nagy általánosságban két alapformát lehet megkülönböztetni: az egyik a védekezés jellegzetes magatartása, a másik a terjeszkedésé, a térfoglalásé. E magatartásformáknak természetesen nagyon sok változata és fokozata ismeretes. Nem is vegytiszta formákban mutatkoznak meg, gyakran öltik magukra az ideológiák, a politika, a világnézet, a filozófia; az irodalmi, művészeti vagy szociális törekvések és humanista jelszavak palástját. Dolgozatunkban igyekeztünk rávilágítani Szentelekyék irodalmi és művészeti fogantatású nyelvápoló felfogásának a mibenlétére a húszas években, egyben annak kozmopolitaszabaddkőműves elferdüléseire is. Kimutattuk a polgári osztálykorlátozottság nyelvszemléleti következményeit a két háború közti sajtóban, a nyelvtudományi szempontok mellőzésének hátrányos voltát, a nemzeti elfogultságból sarjadó vadhajtásokat, a purista szűkkeblűséget, a nemzeti romantika recidíváit; bemutattuk e felfogások képviselőit, elemeztük írásaikat. A legbővebben a *Híd* körül seregülő fiatalok nyelvfelkaroló cikkeivel foglalkoztunk, mint egyetlen olyan jelenséggel a múltból, amely valóban a reális felmérés, az adottságok és a szociális viszonyok beható ismeretén alapul, s a célokat is ezek szellemében jelöli meg. A „hidasok” láttelepe egyértelmű: a nyelvi műveletlenség, a nyelvtudat halványodása, az anyanyelvhasználat visszaszorulása — a társadalmi és nemzeti elnyomás egyenes következménye, az orvoslás pedig ezek megszüntetésében keresendő. A javasolt eszközök azonban, amelyek révén ez az áldatlan helyzet megváltoztatható, még a kisebbségi önvédelem korszakára jellemzők: csak az eszmék síkján történhet, a tudatra gyakorolt hatástól várható e kedvezőtlen helyzet megváltoztatása. A kultúrátlanságra csakis a kultúraterjesztés, az elnemzetlenítésre csakis a nemzeti gondolat erősítése lehet az ellenszer. „A kisebbség kisebbség-érzetét csak egy erős, nyelvbe és népi kultúrába ültetett nemzetiségi öntudat tudja ellensúlyozni” — olvassuk a *Híd* hasábjain 1939-ben. Végül következtetésként e korszakról az alábbiakat állapítottuk meg: „A kisebbségi magyarság az államnyelv mindenhatóságának árnyékában, torzult nyelvi tudatával, polgári ideológiájával és téves nyelvszemléletével nem volt képes egy olyan nyelvművelő mozgalmat megszervezni, amely legalábbis a megmaradás és folytonosság biztatásával és ígéretével kecsegtetett volna. Gyökeres változásoknak, új szervezetszerű társadalomnak kellett beköszöntenie, hogy a több mint két évtizeden át

emlegetett és felpanaszolt sérelmek, hibák és mulasztások gyógyírt találjanak. Egy olyan korszaknak, amely a magyar nyelvre nem az állami felsőbbség ellenséges indulatával és nem is valami nyelvi kizárólagossággal tekint, hanem mint egyenrangú és egyenjogú népcsoport természetes és elidegeníthetetlen jogára.”

Hozzátenném még, hogy ezek az új viszonyok, az öngazgatásból eredő szükség vetették meg az alapját a mindeddig egyetlen s valóban belső keletkezésű nyelvművelő mozgalmunknak is.

Mindennek ellenére ma azt látjuk, hogy ingadozások, ellentmondások, törések keletkeztek benne mind az elvek, mind a gyakorlat tekintetében. Szükségesnek látszik tehát, hogy ismét átgondoljuk néhány eddig hangoztatott tételünket. Kezdjük a nyelvművelés fogalmával. Ezen általában az alkalmazott nyelvtudomány egy ágát értjük, amelynek a célja a nyelv helyes, szabatos használatának és egészséges fejlődésének az elősegítése. Így valahogy határozza meg ezt a fogalmat az *Értelmező szótár* is, de hozzáteszi, hogy a nyelvművelés a nyelvhelyesség elvein alapul. Mint minden fogalmi meghatározás, természetesen ez is feltételezi az alkotóelemek (a szavak) állandósult és azonos jelentésben való használatát. Akár körülírásnak, akár meghatározásnak tekintjük a fentieket, azt kell mondanunk, hogy mint egész megállja a helyét. Zavar a szavaknak ebben az összhangzó együttesében akkor keletkezik, ha nem azonos értelemben fogjuk fel a benne előforduló szavakat. Vajon mindig és mindenki számára ugyanazt jelentette s jelenti-e ma is a nyelv egészséges fejlődése? A nyelvhelyesség elve? A nyelvi műveltség? Mindez aztán összefügg a nyelv társadalmi helyzetével, jogi státusával, használati szabályozottságával is. Védelemre szorul-e, fejlesztésére van-e szükség vagy éppen egy dús nyelvi vegetáció túlsarjadzásainak a nyesegetésére? Tehát: a nyelvműveléstől a nyelvmegtartáson át a nyelvgondozásig igen sokféle lehet a nyelvművelés feladata és módszere.

Jómagam ezeknek a problémáknak inkább történelmi vonatkozásait vizsgáltam a polgári társadalmak kialakulásának korára vonatkozóan, a francia forradalomtól a 19. és 20. század fordulójáig. Ezúttal azonban nem történelmi leckét akarok felmondani. Általános megállapításként mindenestre leszögezhetjük: a civilizált, polgárosult emberi közösségekben a társadalom életét szabályozó alaptörvények mindenütt kimondják a szabad nyelvhasználatához (a kulturális fejlődéshez) való jogot az etnikai közösségek vallására, fajára, lélekszámára való tekintet nélkül. Az Emberi Jogok Deklarációjának majd kétszáz évvel ezelőtti megfogalmazásától kezdve egészen az Egyesült Nemzetek alapokmányáig ezt a jogot a polgári liberalizmus elvein felépült rendszerek is alapvető jognak ismerték el, de lényegét tekintve az egyéni szabadságjogok tartozékának minősítették. Eötvös József fogalmazta meg a legvilágosabban a magyar polgári liberalizmus álláspontját abban a nagyszabású értekezésében,

amelyben az állam és a nemzet (nemzetiség) viszonyát tárgyalta, többek között kulturális és etnikai-nyelvi vonatkozásokban is. Eötvös, mint ahogy Huszár Tibor mondja róla, az állam „szilárdságát mindenekelőtt a türelem, a liberális jogelvek és a művelődés eszközeivel kívánta biztosítani.” A nyelv problémáját is szem előtt tartva jelenti ki, hogy „Az egyedüli út, amely a nemzetiségi kérdés megoldásához hazánkban nyílik, csak az egyéni szabadság teljes kielégítésében keresendő.” Lényegében az itt hangoztatott elvek jutottak kifejezésre „második minisztersege” idején is a dualizmus korának iskolapolitikájában, művelődési rendszerében, így a nyelv és nyelvhasználat kérdésében is. Minőségi változás e téren nem tapasztalható nemcsak 1918-ig, hanem 1944-ig sem. Az első világháború után született államalakulatoknak az „új nemzetiségek” iránti viszonyában sem, legfeljebb a napi politika taktikai sakklépései változtak, de a polgári stratégia következetes maradt önmagához. Mindaddig tehát, míg a nyelv *szabad* használatáról mint egyéni jogról beszélünk, nem pedig a nyelvek egyenjogúságáról és egyenrangúságáról, mint kollektívumok jogáról, addig a polgári jogrendszer korlátai vesznek körül bennünket. Csak a szocialista öngazgatás hozta meg azt a minőségi többletet, aminek folytán a polgári deklaráció megtelt valósággal, mégpedig oly módon, hogy intézményesítette a szabad nyelvhasználatot: intézmények útján tette lehetővé érvényesülését, ápolását, fejlesztését, a nyelvet a kultúra egyik leghatékonyabb eszközének tekintve.

Itt kell visszatérnünk megkezdett gondolatsorunk elejtett fonalához, a kultúra és a nyelv kölcsönös függőségéhez. Amikor azt mondjuk, hogy a polgári nyelvszemléletnek és nyelvfilozófiának, a nyelvhez való jog individuális hangoztatásának az örökségétől még ma sem vagyunk egészen mentesek, akkor mindenekelőtt arra gondolunk, hogy ma is élnek körünkben (sőt erősödni látszanak) olyan nézetek, amelyek a kultúra fogalmát azonosítják az egyéni teljesítményekkel, esetleg azok valamilyen összegével, együttesével, halmazával. Nap mint nap olvashatunk arról, hogy a „kultúra az egyénben realizálódik”, „az egyén a megte-remtője, kiteljesítője, letéteményese”. Ennek a gondolatmenetnek egyedül lehetséges logikus folytatása pedig: mivel a kultúra azonos lényeg a kultúra szubjektumával, annak közege és eszköze, a nyelv tehát, mindenkinek egyéni birtoka és meghitt sajátja. Következőleg a személyiségnek alárendelt mivoltában, a jelentéstartalmak felborításával, a nyelvi szokásjog ellenében tölthet be kultúra-alkotó küldetést. Nem normát, szabályt (uram bocsá’: nyelvtant) emlegetek, mert tudom, hogy költészet nincs és nem is lehet kifejezésbeli megújulás nélkül. Annak azonban a nyelv szelleméből kell kisarjadnia, s attól tartok, hogy éppen ennek az elégtelen ismerete nyomorítja meg, teszi félszeggé, sutává, esetlenné a fiatalabb évjáratú költőink némelyikének kísérletét a hazai magyar poézis eredményesebb művelésére. Mert előbb azt kell megtanulni, hogy

a nyelv nem egyének kiszolgáltatott préda, hanem kollektív kincs és felhalmozott tapasztalat. Ha akarjuk: „Az emberek szociális ténykedésének hordozója, interpretálója s megformálója” — ahogy Mario Pei, a columbiai egyetem neves professzora mondja. Úgy látom, hogy irodalmi nyelvünk nagy megapadottságáért ez a mi egyénekre lebontott, kiszajátított, személyi szenzációkkal kiegyenlített kultúra-fogalmunk is felelős. Ha újabb kori irodalmunk kulturális tartalmait (vagy bármiféle tartalmát: fogalomvilágát, képzeteit, jelentéseit) vesszük szemügyre, sajnálattal állapíthatjuk meg az esetek jó részében az író fogalomkészletének, regénye, verse, novellája intellektuális anyagának nagy szegénységét: az írásmű nagymértékben az ösztönéletre szűkül, az élettan jelenségeire korlátozódik, egy rossz értelemben vett biologizmussal azonosul, s nagy ívben kerüli el az értelmi szférát, a mélyebben tagolt gondolati világot, ami kifejezésbeli árnyaltságot követel, a nyelvi valőrök, a jelentésbeli értékek, a finomabb megkülönböztetések és a kimunkáltabb nyelvi szerkezetek ismeretét feltételezi. Ennek nyomós oka van: íróink egy része az általa elérhető mindkét (s csak ritkán több) kultúrának csak a könnyen recipiálható felszíni rétegeiből merít, mert azzal van érintkezésben, egész mai kulturális intézményrendszerünk ugyanis ezt táplálja be mindennapjainkba. Nem érzi magához közel, talán nem is ismeri sem az egyik, sem a másik történelmi műveltséganyagot a maga bőségével, felhalmozott értékeivel, széles lombzatával és eszményeivel. Ez indítja meg aztán a szétválás folyamatait a nyelv és a kultúra között, sokszor ijesztő űrt támasztva köztük. Köztudott dolog, hogy a kultúra — feléptmény, a létformák tükröződése, a nyelv viszont nem feléptmény-kategória. A beszédtevékenység, a társadalmi érintkezés formája talán igen, de maga a nyelv semmiképpen. Az irodalom nyelve viszont az egész, a hiánytalan műveltséget igényli, annak integrális anyagából, teljes állományából építkezik, annak összes előfordulási formáját felhasználva, még kövületszerű elemeit is. Erről semmilyen irodalom nem mondhat le — ha egyáltalán irodalom akar maradni. Bármilyen lemondás a kultúra valamely eleméről — öncsonkítás és lemondás a kultúrát hordozó nyelvről is. Az a líra például, amely nem is törekszik másra, mint bizonyos primitív indulatmenetek nyelvi tükröztetésére, megelégedhet a neki megfelelő nyelvi felszereltséggel, az egytagú ikes igékkel kifejezett cselekvések megnevezésével, de másra aligha vállalkozhat. Valamikor, „csombókos” hajú őseink idejében nemesi predikátum elnyerésének a föltétele volt az ilyen nyelvi alakzat. Hajnóczy Józsefnek tanácsolta egy öreg barátja: »...hajigáld jobbra-balra, hogy „ebadta” és „b-m a német lelkit!” Üdv. neked akkor! és büntessen meg az Isten, ha nem leszel az első három nap alatt három lófarkas nemes.« Ma írószövetségi tagságot fémjelez, s kongresszusokon hangzik el a példabeszéd az „erősebb kutyáról!” a gondolatárnyalás csúcsteljesítményeként. Új nyelvi

ideálkép bontogatja hát a szárnyát az egyéni (kulturális) szabadságjogok végső folyományaként. Persze téves premisszákkal, pótszerűl és az „eredetiség” iránti becsvágy kiélésének indításával. Ha kell, hát értéktagadással (nyelvi értékekre gondolok), a közvagyon rongálásával, a szavak devalválásával, nyelvi álhitek és áleszmények hangoztatásával. De beszéljünk konkrétebben. Amilyen kedvező folyamatnak tartottuk egykor azt, hogy az irodalom „az élet nyelvére” kezdett támaszkodni, felváltva a „précieus” modort, a szenvelgést és finomkodást, éppoly aggodalommal látjuk, hogy ma mennyi szennyezettség szívódott fel benne. Talán mondanom sem kell, hogy nem az olyan produkciókra gondolok, amelyekben a nyelvtani formátlanságnak, tisztátlanságnak és „irodalom-alattiságnak” felismerhetően költői rendeltetése és funkciója van, kifejez egy élethelyzetet, emberi állapotot s éppen ezért humánus üzenetet közvetít, mint pl. Domonkos István Kormányelőrésben c. verse, amelyben maga a „lét dadog”, ahogyan egy másik költő mondta. Egyébként is minden korszak minden irodalma élt a grammatikátlanság, az idegenszerűségek, torz alakzatok és nyelvi ficamok eszközeivel. Petőfi „diligenter frekventálta iskoláit egykoron”, Gvadányi „fundamentumos” magyarságát dicsérte, s Arany nem „fashionable” öreg pincére is idegen nyelvi fakturájával rokonszenves számunkra. Akár egész költészet is születhet érdes, hagyománytól nem megszentelt anyagból, Ariszthophanészról Villonon át Weöres Sándorig. A mi esetünkben egészen másról van szó: az elfogadott, ún. standard nyelvi alakzatoktól való eltérés, a „szleng”, az alacsonyabb rétegekből származó szavak irodalomba emelése, a grammatikai lazaság, a nyelvi formátlanság, az alakítás hiánya (vagy hogy pontosabban mondjam: a nyelvi alakításra való képtelenség), a szemantikai bukfcenc — nálunk az esetek jó részében nem a költői-irodalmi expresszivitásnak, a kifejezőség növelésének a szándékából ered, nem stilisztikum, hanem a nyelvi kulturátlanság kézzelfogható bizonyítéka. Azaz nem a tudatos nyelvkezelés megnyilvánulása, hanem a nyelvi bizonytalanság, képzetlenség és műveletlenség következménye. Rendkívül nagy szükség lenne olyan tanulmányokra, amelyek mai irodalmunk stílusformáinak beható elemzésével világosan elkülönítenék egymástól ezeket az elemeket.

Az ilyen céllal és módszerrel készült elemzések közelebb vinnének bennünket másféle kérdések tisztázásához is, ami elsőrendű érdeke egész irodalomtudományunknak. A diglosszia, a nyelvhasználatban előforduló nemkívánatos kettősség, de ugyanígy a kulturális megoszlás, a leszakadás és a regionalizálódás problémaköréhez. Voltak, vannak, lehetnek vitáink akadémiai nyelvészkörekkkel, amelyek a nemzetiségeknek — hogy így nevezzük — csak a „fogyasztó” szerepét kínálják, a befogadásra korlátozva a nyelv használóját, olyan megokolással, hogy a nyelv egyedül a *nemzeti* életfeltételek között fejlődhet, s így a nyelvhelyesség, az

„irodalmisság” normáinak kialakítása is csak olyan körülmények között képzelhető el. Véleményünk szerint ez csak az ún. nyelvi diaszpórára lehet érvényes, esetleg a kisebbségi viszonyok között élőkre, viszont — mint ahogyan arról számtalan más alkalommal már beszéltünk — a nemzetiségi viszonyok minőségileg különböznek azoktól, hiszen lehetővé teszik a (nemzeti) kultúra teljességének birtokba vételét és beépítését a környezetbe. Más kérdés, hogyan élünk ezzel az adottsággal és lehetőséggel, élünk-e vele egyáltalán, vagy talán éppen visszaélünk vele. Itt már igen magas fokon jutnak kifejezésre a tudati tényezők, a kultúra szubjektuma, ahogy azt ma divatos mondani. Ízlés, elszánás, a műveltség foka, ismeretszint dolga, hogy az emberi (akár társadalmi vagy nemzeti) műveltségállománynak mely elemeit tesszük magunkévá, mivel vállalunk abból közösséget, hiánytalanul azonosulunk-e a nyelv által felkínált műveltség tartalom összességével, mit választunk le róla stb. Mindez a legnagyobb mértékben a nyelvet használó egyéntől függ. Nyilvánvalóan az írótól is.

A nyelvtudománynak, közelebbről a hangtannak van egy szakkifejezése: *artikulációs bázis*. Ez az anyanyelvi beszélőnek egy — már-már fiziológiai képessége, beidegzettsége, amely a hangképzést, a hangformálást alapvetően meghatározza, egyben meg is különbözteti a más nyelven beszélőktől. Ehhez hasonló ösztönszerű képesség jut érvényre a nyelvben, illetve az egész nyelvhasználatban is, amit megtanulni, tudatosan elsajátítani rendkívül nehéz, majdnem lehetetlen, s ami szintén ki van téve sokféle sérülésnek. Ez a nyelvérzék. Horváth János az egyetemi hallgatók dolgozatait elemezve azt írja, hogy a nyelvi dolgokban a nyelvérzék éppoly hűséges érzékszervünk, mint a lelkiismeret az erkölcsiekben. S ahogy az erkölcs is megromolhat, éppígy a nyelvérzék is, de finomítható és élesíthető is. Ha ez utóbbi elmaradt, az mindig magával hozza a nyelvi ismeretszint süllyedését, a nyelvi értéktudat pusztulását. Példával szolgálhat ehhez a rádió, a sajtó, a televízió, a köznyelvi érintkezés és — sajnos — az irodalom is. Tudom, magamra haragítom tollforgatóinkat, hogy megint rájuk hivatkozom, de ez nálam afféle foglalkozási ártalom. Mégiscsak ők nyelvünk legfontosabb őrei, de éppen ezért felelősségük is súlyosabb másokénál.

Valahol már feljegyeztem annak a fiatal írónak a nagyon furcsa kérését, hogy javasoljak neki egy magyar—idegen szószótárt. Jól értjük: a Bakos—Fábián-félének a kifordítottját, az oszlop bal oldalán a magyar, jobb oldalán az idegen szavakkal. Amilyen természetesen nincs, és nem is lehet. Az első pillanatban arra gondoltam, hogy egy Perföldy-féle figurát akar megmintázni, a régi típusú, külföldieskedő magyar gavallér beszélgetéséhez kell neki ilyesmi, de felvilágosított, hogy egy kritika megírásáról van szó. Meg is nevezte azt a néhány magyar szót, amit „idegenül” kívánt mondani. Azokat én igen kifejezőnek, a fogalmat

pontosan megnevezőnek tartottam, ő viszont úgy ítélte meg, hogy csak halványan és erőtlenül fejezik ki a mondanivalóit. Kétségtelenül, ez is előfordulhat, s éppen ezért tartjuk a purizmust értelmetlenségnek, bozorkányüldözésnek, visszafejlődésnek. Esetünkben viszont az volt a döbbenetes, hogy az írásmű készítője még nem is tudta, hogy a fogalomra van-e hasznavehető idegen szó, de azt már eleve tudta, hogy az jobban megfelel neki, mint a magyar. Íme, a nyelvi értéktudat pusztulásának biztos jele nálunk, írói berkekben.

A másik eset sem sokkal biztatóbb. Nemrég fültanúja lehettem fiatal tollforgatók beszélgetésének, s egy ilyen mondatra figyeltem fel: „Az én költészetemben nem az a lényeges, hogy...” A mondat folytatására, úgy vélem, nincs is szükség, mert hogy mi nem lényeges benne, az valóban nem is lényeges. Engem az hökkentett meg, hogy a fiatalember, aki néhány verset már valóban közölt a lapokban, a maga *költészetéről* beszél, ahelyett, hogy *verseiről* szólna. Mert, mondjuk, Petőfi csak azokról beszélt: „Verseim, mik ilyenkor teremnek...” S ha netán valaki a klasszikusok közül úgy is, hogy „Az én poézisom természete”, akkor abban stilisztikai célzatot kell keresnünk. Első hallásra nem tudtam eldönteni, hogy a költői öntudat, az önértékelés túlcsoordulásának és fölös buzgalmának minősítsem-e a kijelentést, vagy pedig egyszerűen arról van szó, hogy a két szó (fogalom) között a nyilatkozó nem tud különbséget tenni. Aztán a továbbiakból — sajnos — kiderült, hogy ez utóbbiról. Bizonyára nem olvasta Csokonait, aki egész tanulmányt szentelt a kérdésnek. *A magyar verscsinálásról közönségesen* című értekezését azzal a mondattal indítja, hogy „a verscsinálás nem poézis.” S azután felpanaszolja, hogy a mihaszna verscsinálók rendkívül elszaporodtak: „Ezek azok, akiktől már alig fér az ember a Parnassuson.”

Azt mondhatná valaki, nem is jogtalanul, hogy mindezek csak afféle apró szeplők a nyelven, s nem érdemes belőlük nagy ügyet csinálni. Valóban, nem érdemes. De nem is az ilyesmiktől kell tartanunk. Néhány vers még nem veszélyezteti a tömegek nyelvérzékét. Sokkal nagyobb a veszély, ha a szóficam, a jelentésbeli elferdülés, a nyelvi melléfogás a százazrek által olvasott napilapban vagy hetilapban jelenik meg, amit a „naponkint való szólás” mintájának tartunk. Még akkor is, ha nem ölt döbbenetesen tragikus formát, inkább csak nevetőizmainkra hat. Ezek az (egyelőre) kisebb jelentésbeli elmozdulások, megingások, szédületek teszik bizonytalanná nyelvi közérzetünket. Olyanfélé tünetek ezek, mint amikor a forrás vize elszíneződik a földmozgások előtt. Ha például azt olvassuk (mint a napokban is), hogy „munkahelyi kellemetlenség, ha a pilóta gépe lezuhan”. Nagyon valószínű, hogy ennél sokkalta több. Egy régebbi példánk szerint Jugoszlávia 1941. évi összeomlásáért, illetve, ahogy az újságíró megfogalmazásában olvashatjuk, „e nemzeti balesetért a burzsoá kormány népellenes politikája a felelős”. A cikkből az is

kiderül, hogy az a *baleset* több mint másfél millió jugoszláv polgár életébe került. Ezek a mondatok már csak tragikus felhangjuk miatt sem kerülhetnek oda, ahol a helyük lenne: a Grimasz oldalára.

Nyelvérzékéről, annak neveléséről, élesítéséről (a hasonlat szerint: a nyelvi lelkiismeretről) beszélünk az imént. Ennek a legfontosabb eszközei kétségtelenül az újság, a rádió, a televízió. (Mellesleg szólva azt is tudnunk kell, mikor mondunk *sajtót* s mikor *hírközlő szerveket*, szerepkörük melyik mozzanatát tartjuk fontosabbnak az adott beszédhelyzetben vagy szöveggörnyezetben.) Néhány éve, mint egy sajtóház tanácsának tagja, több ízben is sürgettem az egykor jól bevált, folyamatos és rendszeres nyelvi továbbképzés gyakorlatának a felújítását. Ha már a tanszéki munka keretében nem sikerült megszerveznünk az újságíróképzést (ahogy pl. a fordítók vagy könyvtárosok képzését), akkor jó lenne más, rugalmasabb formában eleget tenni ennek a parancsoló szükségnek. Abból a megfontolásból is, hogy végleg fel kell hagynunk azzal a gyakorlattal, hogy a lektorra bizzuk a szöveg végső kialakítását. Nem kétséges, hogy magától az újságírótól kell elvárnunk, sőt megkövetelnünk, hogy kimunkált és nyelvileg korrekt szöveget adjon át a szerkesztőnek. Meggyőződésem, hogy egyébként sem lehet naponta 200–250 oldalnyi szöveget nyelvileg tisztába tenni.

A mi feladatunkat, a hazai magyar sajtót külön nehezíti még az is, hogy a társadalomszervezés, a politikai élet, a jogalkotás, az oktatásügy, a kulturális tevékenység, a technikai fejlődés s az életnek ki tudja hány más területe arra kényszerít bennünket, hogy folyton új némenklaturáknak, szakmai fogalmaknak, megnevezéseknek keressük a magyar megfelelőjét, amit sehol másutt nem is találhatunk meg. Az egészséges nyelvösztön, a nyelvérzék sokat segíthet ilyen esetekben, ez azonban eléggé ingatag alap, ha nem társulnak mellé a szükséges ismeretek, a jártasság a nyelv egész rendszerében és belső törvényszerűségeiben. A rovaton dolgozó újságírónak tehát szakmabeli és naponkénti kötelessége, hogy mindennek utánajárjon, a szakirodalmat alaposan tanulmányozza, megoldást találjon, legalábbis keressen a felmerült kérdésekre. E sokfelé ágazó teendő teljesítését aligha várhatjuk el a lektortól, de más külső támasztól és nyelv gondozótól sem. E nyelvalakításnak, a nyelvben való mindennapos megújulás követelményének (s itt nem „nyelvújításról” beszélünk) úgy kell eleget tennünk, hogy az eredmény ne az elkülönülés, a regionalizálódás, a provinciális nyelvhasználat kifejlődése felé mutasson, hanem egy magasabb nyelvi műveltséghez közeledjen, s a magyar köznyelvet beszélőt a nyelvkultúra legalább olyan fokára emelje, amilyen környezetében a más nyelven beszélőké. Az anyanyelv hajlékonyságának, képlékenységének és kifejezőségének a növelésére van szükség, sőt tudatos és átgondolt innovációra is, mert ha egy nyelvi közösség nem képes erre, ha nincs ereje hozzá, akkor szükségszerűen az átvételhez

folyamodik. A tükörszavakhoz, az idegen vonzatokhoz, a kifejezésformák szolgái másolásához. Hogy egy kissé keményebben fogalmazzunk: ez már intézményesített nyelvbomlasztás. A nyelvhasználat egészen konkrét kérdéseiről van szó tehát, így nem tartanám célszerűnek, hogy nyelvművelő munkaformáink kialakításához egyszerűen lemásoljunk, átvegyünk egy a miénktől eltérő körülményekhez szabott módszert. A hazai nyelvallapotokra kell építenünk, messzemenően figyelembe véve a magyar nyelvtudomány teljesítményeit. A mi dolgunk a nyelvi párhuzamosság, a kontrasztivitás, az eltérések tudatosítása, ezek állandó szemmel tartása, mint ahogyan Kossa János tette igen fontos, ma is rendkívül hasznosan forgatható könyveiben. Vagy ahogy Ágoston Mihály tárgyalja a földrajzi nevek írásmódjának a kérdéseit. — *A mi nyelvünk* című utolsó könyvét Kossa így vezette be: „Könyvem címe kétféleképp hangsúlyozható. A mi *nyelvünk* anyanyelvünkre utal, a *mi nyelvünk* pedig arra a magyar nyelvre, amelyet mi — jugoszláviai magyarok — beszélünk és írunk. Nem általában beszélék tehát anyanyelvünkről, hanem a most nálunk beszélt és írott magyar nyelvről. Ennek tapogatom ki gyengéit, vizsgálgom fonáságait, nyesegetem vadhajtásait, ezt tisztogatom, ezt csiszolgom.”

Az ily módon megfogalmazott nyelvművelő program sikeres megvalósítására csak olyanok vállalkozhatnak, akik behatóan ismerik nyelvállapotainkat, e kétnyelvű és vegyes kultúrájú világnak „mélyebb kutatókból táplálkozó” valóságos igényeit. És tényeit is. Ha nem, úgy könnyen megismétlődhet az az eset, ami velem történt még jó ötven esztendővel ezelőtt, diákkoromban, amikor, valahonnan messziről, franciatanárt kaptunk a boldogult zentai gimnáziumban. Szokásához híven azzal vezetett be bennünket a francia nyelv rejtelmeibe, hogy megmagyarázta, miként kell az *ü* hangot megformálni: „Ügy kerekítsétek az ajkátokat, mintha *u* hangot mondanátok, de *i* hangot ejtsetek.” Órákig kínlódtok velünk, mi meg vele együtt szenvedtünk, hogy utasításai szerint csücsörítsük a szánkat, de ahogy sem akart sikerülni az a fránya francia *ü*. Míg aztán a legbátrabb közülünk, a csókai Tüske Péter, már csak a neve jogán, is, megkérdezte tőle, megfelel-e neki az az *ü*, amit még az anyatejjel szívunk magunkba. Megfelelt. Csak hát az nem volt módszertanilag előírásos.

Ha van valamilyen tanulsága ennek a keserves pedagógiának, hát annak a levonását a szíves hallgatóra bízom.